

Богдан Паска

кандидат історичних наук, провідний фахівець Навчально-наукового інституту історії, етнології і археології Карпат Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ)

ДІЯЛЬНІСТЬ ДИСИДЕНТА ОПАНАСА ЗАЛИВАХИ В УВ'ЯЗНЕННІ

Опанас Іванович Заливаха (1925–2007) – видатний український художник, шістдесятник, учасник українського руху спротиву радянському режиму у 1960–70-х рр. Уродженець Харківщини, він з 1961 р. проживав у м. Станіслав (з 1962 р. – Івано-Франківськ). Із 1962 р. налагодив контакти із діячами шістдесятницького середовища А. Горською, І. Дзюбою, І. Світличним, В. Чорноволом, Є. Сверстюком, Б. Горинем та ін. Активно поширював в Івано-Франківську привезену із Києва та Львова самвидавну і тамвидавну літературу, критикував політику радянської влади в національному питанні.

Діяльність О. Заливахи в руслі руху спротиву радянському режиму не залишилася поза увагою КДБ УРСР. У жовтні 1964 р. він був підданий профілактиці через «поширення серед оточення націоналістичної літератури та ідейно шкідливих документів». У квітні наступного року художника було вдруге профілактовано «за участі трудового колективу»³⁴. Зрештою, 28 серпня 1965 р. працівники КДБ в ході т. зв. «першої хвилі арештів українських дисидентів» затримали О. Заливаху у м. Івано-Франківськ. Під час обшуку на його квартирі вилучено дві фотоплівки із бюлетенями Закордонного представництва Української Головної Визвольної Ради (ЗП УГВР), а в помешканнях його найближчого оточення – інші тамвидавні та самвидавні документи. Художника було піддано арешту та висунуто звинувачення в «антирадянській агітації та пропаганді» за ч. І ст. 62 КК УРСР³⁵.

Слідство у справі О. Заливахи, яким керував співробітник Івано-Франківського управління КДБ П. Баранов, тривало до лютого 1966 р. Під час допитів художник, перебуваючи під психологічним і моральним тиском, змушений був визнати, що «...своїми діями він наніс шкоду Радянській державі... намагався посіяти зневіру в радянський державний і

³⁴ Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). ф. 16. спр. 944. арк. 184.

³⁵ ГДА СБУ. ф. 16. спр. 952. арк. 179–180.

суспільний устрій»³⁶. У березні 1965 р. у Івано-Франківську відбувся закритий судовий процес над О. Заливахою, під час якого художник «визнав свою провину» по всіх епізодах обвинувачення (стосувалися переважно поширення «антирадянської» літератури). Крім того, судячи з тексту вироку, покази проти підсудного дали свідки В. Турецький, О. Коровай, Г. Недашківська, І. Драгомирова, М. Кухтяк, І. Затишний, Б. Шляхтич. Зрештою, О. Заливаху було засуджено до позбавлення волі у виправних колоніях суворого режиму строком на 5 років³⁷. Розглянувши касаційну скаргу художника 21 квітня 1966 р., Верховний Суд УРСР підстав для пом'якшення вироку не знайшов³⁸.

Протягом травня – липня 1966 р. відбулося етапування О. Заливахи до Мордовських виправно-трудова колоній (ВТК). Із Львова і до самої Мордовії художника перевозили в одному вагоні з іншим засудженим дисидентом – істориком В. Морозом³⁹. Термін свого покарання О. Заливаха відбував у колонії № 11 (385-II) у с. Явас Мордовської АРСР, яка відносилася до Дубравної ВТК. Тут він працював вантажником та кочегаром. Перебування у складних умовах ув'язнення не зламало художника, який продовжив дисидентську діяльність. За доповідною запискою КДБ від 28 грудня 1966 р., незважаючи на здійснювану спецслужбами роботу щодо «ідеологічного перевиховання» засуджених, О. Заливаха не змінив своїх «антирадянських» переконань⁴⁰. Протягом усього періоду ув'язнення він підтримував контакти через листування із представниками київського дисидентського середовища А. Горською, Іваном та Надією Світличними; отримував бандеролі із книгами від І. Світличного та В. Чорновола⁴¹. Щоправда, інколи листи не пропускала табірна цензура.

Вже на початку 1967 р. художник зблизився з іншими представниками української інтелігенції, репресованими в ході «першої хвилі арештів» – М. Масютком, М. та Б. Горинями, В. Морозом, Я. Гевричем, М. Озерним⁴². Також він зав'язав знайомства із колишніми учасниками ОУН і УПА, ув'язненими в радянських колоніях. Особливо значний вплив на погляди та світогляд О. Заливахи справила зустріч із

³⁶ ГДА СБУ. ф. 16. спр. 946. арк. 316.

³⁷ ГДА СБУ. ф. 16. спр. 952. арк. 180.

³⁸ Там само, арк. 166.

³⁹ Паска Б. Валентин Мороз: прапор українського дисидентства. Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. С. 78.

⁴⁰ ГДА СБУ. ф. 16, 950. арк. 313; ГДА СБУ. ф. 16. спр. 951. арк. 266.

⁴¹ Чорновіл В. Лихо з розуму (портрети двадцяти «злочинців»). Львів: Меморіал, 1991. С. 75–83.

⁴² ГДА СБУ. ф. 16. спр. 951. арк. 264.

довголітнім українським політв'язнем Михайлом Сорокою. У своїх пізніших спогадах художник із великим пієтетом називав М. Сороку «лицарем української ідеї»⁴³. Досить близькими були відносини художника із дисидентами І. Гелем та С. Караванським; разом вони налагодили канали передачі виготовлених у колонії заяв, статей і матеріалів на волю⁴⁴.

Незважаючи на заборону малювати, О. Заливаха у колонії виготовив екслібриси з елементами української національної символіки для багатьох товаришів по нещастю. Неодноразово популяризував серед інших заарештованих імена і твори І. Дзюби, І. Світличного, Л. Костенко. У березні 1967 р. брав активну участь у відзначенні в'язнями-українцями 11-ї колонії Дня Т. Шевченка. Зокрема, він виконав портрет Кобзаря та відкрив урочисте дійство промовою. Згодом виконаний О. Заливахою портрет Т. Шевченка, а також його екслібриси через посередництво Б. Гориня було нелегальним шляхом вивезено з колонії. Також у табірних умовах художник зумів виконати портрети Б. Гориня та латвійського політв'язня поета Кнутса Скуєнікса⁴⁵.

Протягом 1966–1968 рр. ув'язнені в Дубравній ВТК українці завдяки тісним взаємозв'язкам і дружнім відносинам таємно від табірної адміністрації виготовили більше 20 заяв, скарг і клопотань на адресу партійних і радянських органів влади. Їх авторами були, зокрема, В. Мороз, М. Масютко, М. Горинь, І. Гель, М. Осадчий, С. Караванський, Л. Лук'яненко, І. Кандиба та ін. Значну частину цих документів нелегальним шляхом було передано за межі колонії, поширені самвидавним шляхом на території України, а також відправлені за кордон. Станом на лютий 1968 р. серед усіх документів, які транслювалися через радіопередачі з-поза «залізної завіси» на СРСР, більше 75% були виготовлені саме в Дубравній ВТК⁴⁶. П'ятого квітня 1967 р. свою заяву на адресу Голови Верховного Суду УРСР написав і О. Заливаха. Невдовзі журналіст В. Чорновіл включив заяву художника до своєї самвидавної збірки «Лихо з розуму (портрети 20-ти злочинців)»⁴⁷.

У своїй заяві О. Заливаха, опираючись на Декларацію прав людини 1948 р. та Конституцію СРСР, вказував на незаконність свого засудження.

⁴³ Бондарук Л. Михайло Сорока. Дрогобич: Відродження, 2001. С. 73–74.

⁴⁴ Інтерв'ю з Гелем І. А., 1937 р. нар., с. Клічко, Городоцький р-н, Львівська обл. Запис 25.06.2003, м. Київ, інтерв'юери Кіпіані В., Овсієнко В. URL: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1348418185>.

⁴⁵ Гель І. Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття / ред. та упор. І. В. Єзерська; Центр досліджень визвольного руху. Львів: Часопис, 2013. С. 240, 248.

⁴⁶ ГДА СБУ. ф. 16, 961. арк. 56–57.

⁴⁷ Чорновіл В. Лихо з розуму (портрети двадцяти «злочинців»). Львів: Меморіал, 1991. С. 303–307.

Арешти 1965 р. він порівнював із сталінськими репресіями проти української нації 1930–50-х рр., вказував на фабрикування своєї справи працівниками КДБ та закритість судового процесу як ознаки порушення принципів правосуддя. Художник відкрито виступав проти засилля в СРСР російського «великодержавного шовінізму», утисків української мови та культури. Особливу увагу привертав до складного становища мільйонів українців у Радянському Союзі поза межами УРСР, «...які не мають там українських шкіл, серед них не проводиться ніякого українського культурно-освітнього життя»⁴⁸. Виступав проти засилля співробітників КДБ, яких називав «кримінальними державними злочинцями». Вимагав перегляду своєї справи із дотримання принципів законності та порушення судових справ проти «шовіністів». На основі тексту заяви О. Заливаха можна зробити певні висновки про засади його політичних поглядів. Художник визнавав радянську владу в Україні легітимною, намагався зав'язати із нею діалог на ґрунті необхідності дотримання діючої Конституції та підписаної СРСР Декларації прав людини. Закликав до трансформації національної політики в УРСР в плані розширення національних прав українців⁴⁹. Діяльність політв'язня цілком вписувалась у націоналізаційну парадигму українського національного руху (етап шістдесятницького правозахисту).

Під кінець періоду ув'язнення, у 1970 р. О. Заливаха зблизився із засудженими членами підпільної організації Український національний фронт (УНФ) Я. Лесівим та Г. Прокоповичем. Вони разом намагалися протистояти заходам «виховного характеру» зі сторони КДБ у мордовських колоніях. У травні 1970 р. за клопотанням КДБ при РМ УРСР було достроково звільнено 6 українських політв'язнів, які відкрито відмовилися від свого «націоналістичного минулого». Для збереження стійкості решти ув'язнених українців О. Заливаха, Я. Лесів та Г. Прокопович поширювали інформацію про те, що звільнено тільки тих засуджених, які співпрацювали з КДБ⁵⁰. Цього ж року художник, знаходячись у колонії, написав відкритого листа поету Д. Павличку, в якому засудив компрадорську позицію «офіційної» української радянської інтелігенції. Лист було переправлено київському дисиденту Є. Сверстюку, який, проте, із етичних міркувань вирішив його не оприлюднювати та

---

⁴⁸ Там само. С. 304.

⁴⁹ Там само. С.306.

⁵⁰ ГДА СБУ. ф. 16. спр. 982. арк. 145.

спалити⁵¹. Зрештою, наприкінці серпня 1970 р. після закінчення терміну ув'язнення О. Заливахи було звільнено. На початку 1970-х рр. художнику вдалося відновити контакти із середовищем українського шістдесятницького правозахисту та продовжити дисидентську діяльність.

Отже, арешт та судова розправа над О. Заливахою не змогли зупинити його дисидентську діяльність та не змінили опозиційних щодо офіційної політики радянського режиму переконань. Основними методами антирежимної діяльності політв'язня у мордовських колоніях були участь в українських культурних заходах, створення екслібрисів із національною символікою, налагодження каналу передачі документів і матеріалів із колонії на волю, написання заяви протесту на адресу Голови Верховного Суду УРСР тощо. Знайомство та тісні взаємини із В. Морозом, М. Сорокою, І. Гелем, С. Караванським, Я. Лесівим значно зміцнили та укріпили погляди О. Заливахи щодо необхідності подальшої боротьби за відродження української національної свідомості та культури. Хоча в порівнянні із В. Морозом, М. Масютком, М. Горинем, І. Гелем діяльність О. Заливахи в умовах ув'язнення була дещо менш інтенсивною, саме в мордовських колоніях художник остаточно утвердився як дієвий учасник українського шістдесятницького правозахисту.

Паска Богдан. Діяльність дисидента Опанаса Заливахи в ув'язненні. У статті розглядається дисидентська діяльність художника Опанаса Заливахи в умовах ув'язнення в мордовських колоніях в другій половині 1960-х рр. Автор зосереджує увагу на ключових методах діяльності політв'язня. Розкриваються відносини О. Заливахи з іншими дисидентами.

Ключові слова: Опанас Заливаха, український дисидентський рух, шістдесятницький правозахист, Мордовські виправно-трудова колонії, перша хвиля арештів.

Paska Bohdan. Activity of Dissident Opanas Zalyvakha in Prison. The article deals with the dissident activities of artist Opanas Zalivakha during his detention in the Mordovian colonies in the second half of the 1960s. O. Zalakhakha's relations with other dissidents are revealed.

Keywords: Opanas Zalyvakha, Ukrainian dissident movement, the Sixtiers human rights movement, the Mordovian corrective labour colonies, the first wave of arrests.

---

⁵¹ Чорновіл В. Твори: У 10-ти т. / упоряд. Валентина Чорновіл; передм. М. Коцюбинської. К.: Смолоскип, 2005. Т. 4, Кн. 2. С. 476–478.